

Ett nitjärn från Sigtunas vikingatid

Rune Edberg

I en rapport 2010 och i en artikel i Situne Dei 2012 påvisade jag, utifrån ett stort fyndmaterial, omfattande båtbyggeri och reparationer i det tidiga Sigtuna. (Edberg 2010, 2012a; jfr Edberg 2012b, 2013).

Undersökningen byggde dels på fynd av båtdelar av trä och dels – och framförallt – på en genomgång av kasserade nitar och spikar. Det finns också enstaka verktyg och andra fynd, som kan förknippas med

varvsverksamhet. I min fortsatta genomgång av fyndmaterialet i Sigtuna Museums magasin har jag påträffat ytterligare föremål av intresse.¹ Särskilt vill jag nämna ett nitjärn. Nitjärn är ett verktyg som smeden använder vid utsmidet av skallar på spikar och nitar (*fig. 1*).

Nitjärnet är från lokalen Professorn 1, och påträffades vid undersökningen där 1999–2000 (*fig. 2–3*).

Fig. 1. Arbetsgång (i nummerföljd) vid spik- och nit-smide. Efter Ohlhaver 1939.

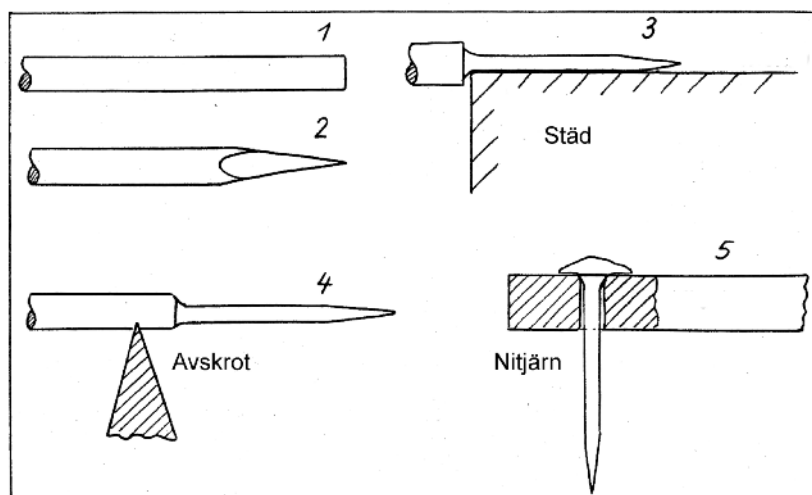

Fig. 2–3. Nitjärnet från Professorn 1, Sigtuna, ur olika vinklar. Skala ca 1,5:1. (Längd 80 mm.)

Foto förf.

Sigtunafyndet har nr 14664 och hör enligt fynddatabasen till kontext 2879, ruta J7. Grävningen är ännu inte rapporterad och jag avstår därför från att diskutera föremålets konkreta fyndsammanhang. Kontexten dateras på min förfrågan av Mats Pettersson, som arbetar med analysen, till 1040–1050. Uppgiften får ses som preliminär, i väntan på att undersökningen vederbörligen publiceras.

Antagligen på grund av hård korrosion gick det vid själva fyndregistreringen inte att se var det var för slags föremål men lyckligtvis valdes det ut för konservering.

Nitjärnet har tånge och har alltså varit skaftat. Längden inklusive tånge är 80 mm, bredden 24 mm och tjockleken 7 mm. Hålet

är runt och svagt koniskt, med 4 mm i diameter. Vikten konserverat är 55 gram.

Mästermyrskistan

Nitjärn är kända från både förhistoriska och historiska smidesmiljöer. Exemplet från den gotländska Mästermyrskistan är ofta omnämnt i arkeologisk litteratur. Det har formen av ett kraftigt handtagsförsatt band, är 229 mm långt, som bredast 38 mm, är 21 mm tjockt och är försatt med fyra koniska (diam. 6–10 mm) och ett cylindriskt hål (diam. 11 mm). Det är ett exempel på hur ett och samma järn har kunnat användas vid tillverkning av olika spik- och nitdimensioner. (Arwidsson & Berg 1983:31f, pl. 23:86) (fig. 4).

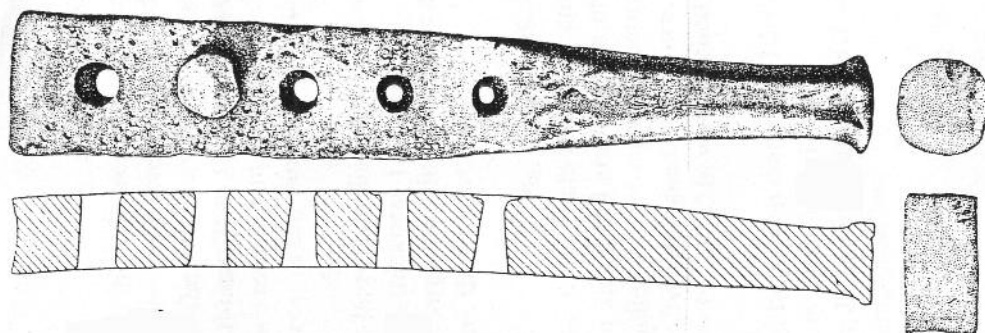

Fig. 4. Nitjörn från Mästermyr. Skala ca 1:2. (Längd 229 mm.) Efter Arwidsson & Berg 1983.

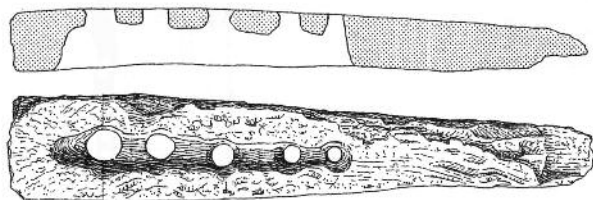

Fig. 5. Nitjörn från Hedeby. Skala ca 1:2. (Längd 159 mm.) Efter Westphalen 2002.

Att Mästermyrskistan varit en båtbyggares verktygslåda är en idé som har framkastats (Larsson 2007:108–109). Men en komplikation med detta tolkningsförslag är att hålen i kistans nitjörn är anmärkningsvärt stora för tillverkning av båtningar. De verkar lämpligare för att smida skallar på grov och mycket grov spik.

Från Hedeby har två fynd av nitjörn publicerats. Ett är 118 mm långt och 19 mm brett och har en långsgående skåra med fyra koniska hål med respektive 5, 7, 4 och 4 mm diameter. Det andra är 159 mm långt och 30 mm brett, också det med en skåra där fem koniska hål med diameter respektive 4, 5, 6, 8 och 9 mm. (Westphalen 2002:38–39, Tafel 5, 6–7) (fig. 5).

I sitt klassiska arbete om vikingatidens verktyg nämner Jan Petersen 19 fynd av nit-

jörn (no: *saumlo*) i Norge. Det enda av dessa som avbildas i arbetet har en skåra eller långsgående fördjupning i samma stil som föremålen från Hedeby. Tånge tycks inte förekomma på något av de av Petersen kända nitjärnen, men på ett exemplar noterar han en avsmalning, som ”virker rent som et skaftparti” (Petersen 1951:98–100, fig. 72).

Masstillverkning av båtningar

Nitjärnet från Sigtuna har endast ett hål vilket bör betyda att det använts för ensartad produktion av likstora spikar eller nitar. Dimensionen, 4 mm, klaffar mycket bra med den vanliga diametern på de skrotade nitar som i tusental förekommer i stadens kulturlager. Detta sätter föremålet i direkt samband med den masstillverkning av båtningar,

som fyndmaterialet i Sigtuna vittnar om (Edberg 2010, 2012).

Rätt och fel om järn och slagg

I förra utgåvan av *Situne Dei* påstod jag att det uppskattningsvis och i mycket runda tal kan finnas / kan ha funnits 1,5 ton järnskrot och 7,5–10 ton slagg i Sigtunas kulturlager. Detta då beräknat till en volym av 50 000 m³. (Edberg 2012)

Uppgiften hämtade jag från en egen rapport (Edberg 2010) där jag bl. a. undersökt förekomsten av båtnitar i ett antal större grävningar. Men efter att nu ha korrigerat ett räknefel och tagit med fler grävningar i stickprovet, verkar det snarare kunna handla om ca 15 ton järnskrot och ca 25 ton slagg.

Jag beklagar misstaget. Men faktum är att de nya, betydligt större, siffrorna i hög grad stärker de slutsatser jag dragit om smidets betydelse och omfattning i det tidiga Sigtuna. Det finns anledning att återkomma till denna fråga.

Referenser

- Arwidsson, G. & Berg, G. 1983. *The Mästermyr find. A Viking Age tool chest from Gotland*. Stockholm.
- Edberg, R. 2010. (Ny, rev. uppl. 2011). *Vikingatida och tidigmedeltida båtar i Sigtuna. En undersökning baserad på fynd av nitförband i kulturlagren*. Sigtuna.
- Edberg, R. 2012a. *Marinarkeologi under jorden. Aspekter på sjöfart, båtbygge och hamnförhållanden i Sigtuna under vikingatid och tidig medeltid. Situne Dei*.
- Edberg, R. 2012b. *Husbehovsfiske under vikingatid och medeltid. Aspekter på ett fyndmaterial från Sigtuna*. Sigtuna.
- Edberg, R. 2013. *Subterranean Maritime Archaeology in Sigtuna, Sweden: Excavated Evidence of Viking Age Boat Building and Repair. International Journal of Nautical Archaeology* 42:1.
- Larsson, G. 2007. *Ship and Society. Maritime Ideology in Late Iron Age Sweden*. Uppsala.
- Petersen, J. 1951. *Vikingetidens redskaper*. Oslo.
- Ohlhaber, H. 1939. *Der germanische Schmied und sein Werkzeug*. Leipzig.
- Westphalen, P. 2002. *Die Eisenfunde von Haitzhabu*. Neumünster.

Not

1) Min Sigtunaforskning finansieras med anslag från Berit Wallenbergs stiftelse.

Summary

An iron nail heading tool was found during excavations of the site of Professorn-1 in Sigtuna in 1999–2000. Its find context has a preliminary date of AD 1040–1050. This type of tool is standard equipment in any smithy where nails and clenched nails are produced manually. The Sigtuna nailheader was clearly originally fitted with a wooden handle or helve, thus differing in design from its counterpart in the Mästermyr tool chest, so well-known to scholars. Furthermore, it has only one perforation, slightly conical, approx. 4 mm in diameter. This coincides with the cross-section dimensions of the large number of discarded clenched nails which are found everywhere in the town's 10th to 13th-century occupation layers. These testify to the repair and scrapping of boats on the site. This nail heading tool should be seen in the context of mass production of boat nails and other similar clenched nails.